

A Z I K E R S Z Ó K.

II.

Az ikerszói második osztályát teszik azok, melyben sem összetételről sem összeolvadásról szó sincs, hanem igenis a magánhangzók váltakozása folytán ugyanazon egy szótöből előállott kettős alakról. Ezek valóságos ikerszói képzemények.

A magyar nyelv magánhangzókban nem valami gazdag, nem különösen az irodalmi nyelv. A magánhangzók gazdag változatát az ugynevezett tájnyelvekben s ezeknek egyes vidékek szerinti árnyalataiban, sem élő beszédben hangoztatni, sem írásban jelölni nem tudjuk. Ezekről hát nem is szólok. A magánhangzók okozta egyhangúság gyakran lép előtérbe, a szóképzés, ragozásnál. Vegyes hanguszavaink száma a tisztán mély és magas hanguakéhoz képest elenyészőleg csekély. Ezekből kifolyólag azt hisszük, hogy a magánhangzók változatossága talán érdekeset sem tud felmutatni. Pedig gazdag váltakozásra találunk, különösen ha tekintetbe vesszük magánhangzóink csekély száma mellett, azt a szigorú illeszkedési törvényt magában a szótestben is, mely attól eltérni nem enged, különben vagy értelmetlen, vagy neveltséges lesz még a szóváltásban és szóragozásban is.

Az e fajta ikerszók közül a legszámosabbak a kéttagnak. A többtagnak is meglehetősen számuak, de aránylag elenyészők. A több tagban ki nem fejthető tarkább hangzó váltakozás s illetőleg ennek a hiánya okozza ezt.

A leggyakrabban váltakozó magánhangzók közé tartozik az i vagy önmagára, vagy önmagával párosulva vagy az e-vel. Ezután leggyakrabban fordul elő az e. A váltakozás arányát legjobban kiünteti a következő összeállítás: Az *ie* váltakozók az *aa*-val, *ao*-val, *oa*,- *ua*,- *oo*,- *öö*- és *uo*-val. Az *ie* vált. az *oó*-val. Az *ui* váltakozik az *aa*,- *áé*,- *ua*,- *ui*- és *oo*-val. Az *i*- váltakozik az *a*,- *o*,- és *á*-val és

ő-vel. Az e- váltakozik az a,- o- ő-vel; az é vált. az u-val. Az ee- váltakozik az aa,- ua,- ui-val; az eé váltakozik az aá- és uá-val. Az e, és i a többi magánhangzóval vegyülve a következő csoportokat alkotják. Az io- vált. az áo-val; az ie- az uo-val; az iie vált. az aao,- aoa-val; az iei vált. az aoi-vel; az ieo- az ooo-val; az iii az oá-val és aai-val; az eea vált. az uoa-val. Az iiee váltakozik az eie- és aaoi-val; az ioá vált. az uoá-val és az öö- vált. az ooo-val.

Mindezen magánhangzó változások többé-kevésbé értelem módosulással járnak. Példát az alábbi sorozatból nem egyet idézhetni. Különbösen is ez nyelvünknek régibb tulajdona, (csal, esel) csakhogy érvényre leginkább az e fajta szókbán jut. Ez magából a nyelvből fejlődött s a mennyiben a magánhangzók módosulása által való szó-értelem módosulás a hajlító nyelvek kiváló tulajdona, nyelvünknek ebbeli hajlandóságáról ez ismét bizonyosságot tesz, habár nem is oly mérvben, mint a németben.

Azonban ha még oly gazdagnak és különösnek is tetszik a magánhangzók tarka változata, ugrás, a nyelv természete ellenére nincs bennök. Pl. az ireg-forog-ot áthidalja az urog-forog; az izeg-mozog az izog-mozogból lett. Sőt az ilyen fajta összetétel több alakjukban is használatosak és divatosak, a mi azt mutatja, hogy a magánhangzókban változatosabb alak nem tudott még annyira érvényesülni, hogy az egyhangusabbat egészen leszorította volna a térről.

Például a következőket vettem fel.

bice-boca lábad. F-Kalandor. I. 127. (biceg-ből; sánta;) a jámbor
bice-boca harangozó. Szép Mikh. I. 137.

bilim-balam. F-Lom. nap. II. 69.

billeg-ballag. (Találós m.)

bim-bam. Névtelen vár I. 42.

bim-bom. Ny. III. 502.

cele-cula.

cepe-cupa. T. szer.

cik-cak-os levelei. Toth. F. Kisreg., 6. l. F. Kárp. Zolt. I. 74.

csentre-csantra. Ny. VIII. 189. mindenféle tört edény.

csepegve-csupogva. Ny. V. 425.

csert-csört. (Üssük össze csert! csört! Jaj poharam eltört.) Garay A.

Szt. Ist. Napt. 1863. 21 lap.

cseth-csath. Ny. III. 544.

- csicsegni-csacsogni. Sz. S. Tréf. dal. 47.
 csim-csom. Ny. III. 502.
 csimé-csomó. Ny. V. 265.
 csiming-csomong. Ny. V. 425.
 csiri-csáré.
 csitingel-csatangol. Ny. XI. 190.
 csip-csap. Ihász.
 csipbe-csopba. Ny. V. 494. cseppenként.
 csippel-csuppal. J. Leg. gazd. III. 75.
 csipri-csupra. Ihász. Nyt.
 csipri-csupri. Jab. Két véngy. 78.
 csireg-csörög. Ny. III. 544.
 csisz-csosz lépések.
 csiszeg-csoszog. Szék S. csisze-csosza. U. az. Tréf. dal. 111.
 csitteg-csattog. Nvahiad 51. csittegés-csattogás. Abrai. Köny és Mos. I. 90.
 csivireg-csavarog. Ny. II. 467. III. 453.
 csivirintem-csavarintom. Sz. Sin. Tréf. dal. 40.
 degget-daggat. Ny. V. 425.
 derecs-durcás. Ny. III. 413.
 dér-dur, dérrrel-durral. Jók. Szép Mikh. II. 62. Ar. Jók. örd. dér-
 dur Ny. III. 544. dér-durral. Ny. III. 484.
 dere-dara Ihász. Nyt. derél-darál Ny. III. 453.
 dib-dáb, dibdabság. Szemere M. Költ. I. 39. 229.
 dibegő-dobogó. Ny. V. 427.
 dimbes-dombos. Ny. III. 502.
 dimmeg-dömmög. Ny. V. 572 (N. ö. dirmeg-dörmög.)
 dinom-dánom. Jók. Kalandor I. 71. Ben. Kollekt. 106. dinomdánom-
 ezni. Tóth F. Kalászszedő. 12. Kis regélő. 14. eldinomdánom-
 nomozza. Rudnyánszki Fényben. 45. I.
 dirib-darabokra. Ihász. Nyt. dirib-darabokban. Vékony a dongó. 19.
 dizzeg-duzzog. Ab. Regék. 199.
 dörömböl-dorombol. Ny. III. 544.
 dürgis-dorgás. Ny. III. 453. „tapasztalt, jártas.“
 fireg-forog. Ny. III. 453.
 fülit-falat. Meghamisított mértéke. 1790.
 genye-gunya.
 ging-gang (harang) Ny. III. 502.

- gidres-gödrös. Ny. VIII. 189.
 gimbes-gombos. Jók. Nyomor. napl. 18. gimbek-gombok. Jók. Sic vos non vobis.
 gir-gar. Jánosi Pál a drótos tót; gires-garos (gyomos) Ny. VIII. 189.
 gérel-garral, gézzel-gazzal = haraggal tesz valamit. Ny. VIII. 189.
 girbe-gurba. Toth. F. Kis reg. 129. J. Erd. aranykora. I. 70. Tolnai Falu urai. 19.
 gireses-göresös. Ny. V. 235.
 giz-gaz. Jók. Kalandor II. 32. Abonyi Reg. III. 92. Tol. Falu urai. gyíngy-gyöngy. Zenta.
 hidra-hadri. Gyulai Első magy. komik.
 hahota-hihite. Jók. Peregrenus.
 hemme-hummi. Ny. VIII. 189. V. ö. holmi.
 herce-hurca. Jók. Kőszívű. V. 146. Ihász Nyt. Abonyi özv. tehenk. 85.
 herde-hurda, herde-hurdi, Ny. III. 453.
 here-hurás (jó — széna) Ny. V. 572.
 hety-hoty Ny. III. 502 „sietve.“
 hibli-hubli. Jók. Rab Ráby. I. 83. Boros: Néparát 1848. 286.
 hidri-hadri (szász nyelv.) Gyulai Első m. kom.
 himpli-humpli (minden — embernek nem adhatja oda a leányát. Tol. A. műasztalos. F. L. 1878. 777 l. 2 hsb.
 hip-hop. Ihász Nyt. hip-hoppjával; hip-hopját. Aszalay. Szellemi omnib. I. 183.
 hipeg-hupog. Ny. XI. 191.
 hirc-hora. Bened. Kollekt. 25.
 hirpedt-horpadt. Ny. 514.
 hü-hó, Shakspeare ford. Csengey. Bokrétás világ. 59.
 hűvitve-hevitve. Ny. V. 257.
 kele-kola. Ihász. Nyt.
 kesze-kusza (öltözet. Dániel pap lesz. Tol.
 kicit-kacat. Ny. XI. 286.
 kili-kuli = zabtarisznya. Ny. V. 238.
 kic-koc. Ny. X. 286.
 kilintyel-kalantyol. Ny. XI. 286 (vizhuzáskor a veder a falhoz ütődik.)
 killeg-kullog. Ny. III. 413.
 king-kong. Ny. X. 286.
 kipir-kapar. Pósa. Dalok-Regék. 50.

- kip-kop. Jók. Lőcsei feh. assz. V. 11.
 kipeg-kopog. Ny. XI. 285.
 kipkedve-kapkodva. Ab. özv. teh. 67.
 kirreg-korrog. Ny. XI. 286.
 kiszeg-koszog. Ny. V. 319.
 kity-koty. Csok. Ih. Nyt.
 kityeg-kotyog. Ny. XI. 286.
 kivirt-kavart. Ny. V. 257.
 körü-kara. Ny. III. 454. „körülbelül.“
 krix-krax. Szabó K. Elhullt lev. II. 88.
 klip-klap „kip-kop, hangzott a mankó, klip-klap hangzott a papucs
 sarak, betipegett-tapagott. J. Lőcs feh. asszony V. 11.
 libeg-lobog. Ar. Rozgonyiné. Zalar. Lil. harag 47. lebegett-lobogott
 Mátray Fery.
 libbeg-lobbog. Ny. III. 79 „immel-ámmal mozog“.
 lies-locs. Ny. X. 286.
 liezeg-loszog. Ny. XI. 286.
 lieskes-lucskos. Ny. V. 319.
 lifeg-lafog. Ny. XI. 286. „emberen a ruha.“
 lig-log. Ny. V. 264.
 liked-lököd. Ny. III. 454.
 likit-lakat. Ny. X. 287.
 léket-lukat. Jók. Szer. mind a vérp. V. 58
 lyik-lyuk. Ny. X. 287. lyek-lyuk. Ny. III. 413.
 lim-lom. Gab. Két vén gyer. 90.
 limpes-lompos. Ny. V. 257.
 ling-leng. Zalar. Szil. har. 47.
 lipit-lapat. Népmese.
 lip-lop. Ny. X. 287. lipitt-lopott. U. o. 287.
 lipi-lapi. U. o. III. 79.
 lirom-lárom. Népd. Toln. Polgmster I. 137.
 lityekes-latyokos. Ny. III. 545.
 lity-loty. Ihász Nyt. lityeg-lotyog. U. o. letyeg-lötyög. Ny. 5. 572.
 mekeg-makog. Ny. III. 545.
 mende-monda. Toldi sz. Cseregey Bokr. vil. 109.
 mimi-mama. Ny. III. 503.
 mireg-morog. Ny. XI. 286

- mis-más. (Háromszéken a borvizesbor neve.) cikornyás mismásain.
 Pol. Polgm. I. 81.
 miszit-maszat. Ny. III. 454.
 mizeg-mozog. Ny. XI. 286.
 nyim-nyám. Ihász. Nyt. (lassan evő ember) nyimmeg-nyámmog. Ny.
 III. 135.
 nyefeg-nyőfög. Ny. V. 473.
 nyiff-nyaff. Jók. Kárp. Zolt. II. 169. nyifeg-nyafog, Ihász. Nyt. nyif-
 nyef = „a vadszagoló ebeg hangja“ Ny. III. 135. nyifeg-nyafog
 Ny. III. 135. nyivog-nyávog. Ny. X. 288.
 nyiszi-nyuszi. Ny. X. 288.
 pekesz-pákász. Ny. III. 413.
 pifeg-pufog. Ih. Nyt. piff-paff-puff. Ih. Nyt. pif-pef, pifpaffok, pifogás-
 pufogás. Ny. III. 136.
 pihe-puha. Ny. V. 474.
 pireg-pörög. Ny. III. 454.
 pitteg-pattog. Ihász. Nyt. Jók. Dekamer. IX. 89.
 pity-poty. Ny. III. 136. pitye-potya. Ny. XI. V. ö. potya ember.
 pityeg-potyog. Ny. III. 504.
 pizseg-pözsög. Ny. III. 504.
 refec-rafac. U. o.
 renget-ringat. U. o. 454.
 reps-raps. Ny. VIII. 189 U. o. III. 137.
 retye-rutya. U. o.
 rigi-rugi. U. o. 454.
 ringyet-rongyot. Lék. S. Tréf. dal. 65. ringy-rongyokat. Abonyi. özv. teh.
 76. ringy-rongy. Jók. Kárp. Zolt. I. 117. Szemere Mik. I. 39. ringyec-
 késsel-rongyoecskákkal. Abonyi. A Barócsi kunyhója. F. L. 1877.
 76 sz. 468 l. 3 hsb. ringyök-rongyukat. Toln. Falu urai. 219.
 ripeg-ropog. Jók. Kedves atyafiak. 49.
 riptim-raptim. Tol. Dániel pap lesz.
 risz-rosz. Ny. III.
 rög-rag. Ny. III. 455.
 selleng-sallang. Sziklai Jugov. át. 160. l.
 sesesusa-sesesusal. Ny. III. 167.
 sete-suta. Ny. III. 167.
 silip-salap. Ny. X. 383.
 sisegte-susogta. Tol. Polgmst. I. 42.

- sistereg-sustorog. Ny. III. 545.
 siterni-sotorni. Ny. V. 230.
 sitteg-suttog. Jók. Magy. náb. II. 174. setteg-suttog. Ny. V. 474.
 szészó. Bulla. Tündör. II. é. 14 orsz. szélre-szóra. Ihász. Nyt. szire-
 szóra. Imre S. sziszó. Jók. Hétkup. II. 42.
 szeg-szug, szig-szeg, szig-szug Ny. III. 217.
 szity-szoty. Ih. Nyt.
 szityol-szotyol. Nyt. III. 455. szityeg-szotyog. Ih. Nyt.
 szesze-szusza. Ny. III. 217.
 szik-szak. Beöthy. 246. szik-szák. Ny. III. 524. sz.
 szipogj-szepegj. Ben. Koll. 58.
 telle-tulla. Ihász. Nyt. (haszontalan beszéd.)
 tere-tura. Ihász. Nyt. tereturál. Ny. III. 270. (tereferél.)
 tetyeg-tötyög. Ny. V. 319. tetye-totyá; tityi-totyí. Ny. III. 311.
 teve-tova. Ny. III. 503.
 ti-tu. Ny. III. 503.
 tik-tak. Ih. Nyt. Arany Bajusz.
 tili-tuli. Szék S. Tréf. dal. 47.
 tim-tum (tenyerem.) Ny. V. 178.
 tipp-topp. Ny. III. 414.
 tipe-topa. Ny. 504. tipi-topa. tip-tapog. U. o. III. 503. tipeg-tapog.
 Ihász. Ny. Torkos Ujabb költ. 72. 98. tipi-tapi, tipos-tapos,
 tipegő-tapogó. Ny. III. 311. tipetsz-tapotsz. Ny. III. 455. tipe-
 gett-tapogott. Turg. Egy vad. eml. 354. Toln. A falu urai.
 tirtyeg-tortyog („mint a vén ember“) Ny. III. 311.
 tity-toty. Ih. Nyt.
 trics-tracs. Miksz. Nemzetes. 47.
 vicek-vacok. Ny.
 vicezit-vacczát hányja. Párizs. Ny. V. 257.
 vik-vok. Ny. IV. 168. („tehénpásztor.“)
 vir-vár(-ral lehet belőle kivenni.) Ny. V. 474.
 viri-vári = sürgölődés zajjal.
 zeke-zuka. Ny. III. 362.
 zene-zuna. Ny. 362. V. 514.
 zenge-zunga. Ny. III. 362.
 zer-zur. Ny. III. 362.
 zig-zág. Josika. Szeg. emb. dolga. I. 44.

zeg-zug. Jók. Kalandor I. 5. 101. Kárp. Zolt. 42. zegzugát. Jók. Dek. VIII. 47. Szemere M. költ. II. 28. Zegzugos vonalok. Jók. Kis kir. II. 195. zege-zuga. Benickyné Zárt ajt. mög. 35. Kis. Mese a varróg. 84.

zipeg-zupog. Ny. XI. 191.

zirzar (idő) Ny. V. 275.

zireg-zörög. Ny. III. 455. zirgeti-zörgeti. Ny. V. 278.

zsongó-bongó. Toln. A falu urai. 3.

Ez az egyetlen osztálya az ikerszókknak, mely irodalmi nyelvben a legkevésbé van elterjedve. A közélet nyelve sem gyakran használja. Van közöttök néhány, mely a közbeszédben s irodalmi nyelvben állandó használatúvá lett, nagy része azonban csak is a nép nyelvében használatos. Oka ennek az, hogy az efféle fajta ikerszók, a fogalomnak nem fejezik ki annyiféle árnyalatát; mint a más fajtájuk; a magánhangzó változás tulnyomó esetben kisebbitést fejez ki; számosan indulatszói eredetiek és természetiek; általában meg olyan nehéz értelmük s használatuk, hogy jelentésüknek külön szótárát kellene összeállítani, ha azt akarnók, hogy a műveltek köznyelvében s az irodalomban is jobban elterjedjenek. Állandó alakot a használatban azért sem ölthetnek, mert a magánhangzók vidékek szerint való váltakozásával vidékek szerint változnék. Irodalmi nyelvben igaz, hogy a szebb hangváltozatu jutna uralomra, de a köznyelvben egyik vidék hangváltozata a másik vidékével szemben neveltséges, sokszor visszataszító. Pl. a teleszáju vella a villá-val szemben. Annál gyakoribb használatu az ikerszók harmadik csoportja úgy a műveltek köznyelvében, mint az irodalomban. Ezen csoportba számítjuk azokat, melyek a kezdő más-salhangzó elváltozásából erednek oly formán, hogy az elváltozott más-salhangzóval kezdődő szó lesz az iker összetétel másika. Az közönyös az összetételre nézve, hogy az első-e vagy a második. E tekintetben az irányt a más-salhangzók könnyebb kiejtésének a módja adja meg.

A magánhangzók váltakozása által keletkezett ikerszókban a váltakozásban megtaláljuk azt a törvényszerűséget, melyet a hangtan a magas, mély s az úgynevezett közép (közvetítő) hangok egymással való váltakozásában ösmer. A más-salhangzók váltakozásában azonban nem. Váltakozik e tekintetben foghang az ajakhanggal, folyékony a némával stb. A következő összeállítás a váltakozás tarka vegyületét a legszembetűnőbben tünteti fel:

Váltakozik a *c* a *b*, *p*, *m*, *ny*-vel; a *cs* a *b*, *p*, *l*-vel; az *f* a *b*-vel; a *gy* a *b*-vel; a *h* a *b*-vel; a *k* a *b*, *f*, *m*, *p*-vel; *l* az *f*-vel; *m* a *b* és *p*-vel; *ny*- a *b*-vel; *r* a *p* és *b*-vel; *s* az *f*, *r*, *b*, *p*-vel; *sz* az *f*, *b*, *m*, *t*-vel; *t* a *b*, *v*, *l*, *m*-vel; *ty*- a *b*-vel; *z* a *b*-vel: *zs*- a *b*-vel.

Az ez osztályba tartozóknál megemlítendő az ikerszó alkotásnak az a módja, melynél fogva némelykor a szó teste bővül ki s tűnik fel oly formán, mintha kettőből volna alkotva. Pl. kelep-pele lett a kelepel-ből; csiri-biri lett a csiripolból; kaja-bajál; kajál-bajál (Ny. III. 25.) lett a kajabál-ból.

Idegen nyelvek behatására vagy épen át vett elenyészőleg csekély van az eredetiek rengeteg számával szemben, azonban mégis van s épen e csoportnál kell megemlítenem. Ilyenek a „handa-banda“, zürzavart, rendetlenséget jelent, származik a franczia en debandade-ből, mi rendetlen futást jelent. Ilyen a „hander-bander“, mi a német Handel-Wandel-ből ered. Vagy a tángál-bángál, tránka-flánka. Amaz a latin igéből ered, emebben az idegenszerű mássalhangzó-torlódás vall idegen eredetre. Ilyen kettős alkotásu, habár a magánhangzó váltakozásával is a „mis-más“ a mischen-ből. Az efféle átalakulásoknak, elváltozásoknak igen érdekes példáját idézi Aszalay Szellemi omnibus. III. 78. mely szerint „elsomfordált“ = er ist schonfort-ból lett. Az idegen eredetűek azonban nagyon ritka használatuak.

A tulnyomó részben, ha a kezdő mássalhangzó változik is, a szó teste ennek kivételével ugyan az marad. Van azonban egy néhány oly példa is, mely ettől eltérőleg a szótest bővülését vagy apadását mutatja. Pl. bővül ebben szuszi-muszli ebből szuszi-muszi. Apadását mutatja. Pl. bővül ebben cinge-pinge, ebből cinege-pinege, egy magánhangzó kivetésével, stb.

A legnevezetesebb pedig az, hogy a mássalhangzók váltakozásával változik a szó értelme is. Ez leggyakrabban önálló szót alkot, ikerszói összetételben ritka: csög-bog; pup, bub; száj, szád.

cicuska-micuska. Ny. X. 502.

cifra-nyifra. Ny. III. 502.

cigány-bigány. Szék. S. Tréf. dal. 68.

cinge-pinge.

ciróka-miróka. Ny. X. 502.

csiszerák-miszerák. Szék. S.

- cók-mók. Jók. Kösz. emb. II. 4.
 cula-bula. Ny. III. 503.
 csajba-bajba (görbe.) Ny. III. 502.
 csajta-bajta. Ihász. Nyt.
 csallagó-ballagó Ny. III. 502. cselleg-belleg.
 csecse-becse. Kis. Varróg. 85. csecsebecséket. Bonickyné. Zárt ajtók. 75.
 csengő-bengő. J. Névtelen vár. I. 46. cseng-peng az arany gyűrű.
 (gyem. ját.)
 csere-bere. (elcsereberéli.) Aszal. Szell. omn. II. 14.
 csetlik-botlik is. csete-bota leány. Toln. Beszély. 169. csötöl-botol.
 Ny. III.
 csillag-billag. Ny. III. 502.
 csinja-binja. Zalár. Lil. har. 103. csinjabinját. Hiavata. 144.
 csiri-biri. Szék. S. Tréf. dal.
 csitt-pitt. Szék. S.
 csonka-bonka. Angyalbárányok.
 csőr-por. J. Kárp. Z. I. 186. 228.
 csörölés-pörölés. Toth. J. Kis reg. 12.
 csüngeni-lüngeni. (átváltozása a csüng-log-nak. Ny. III. 453.
 dongásuk-bongásuk. Mátrai Feri. 2.
 farkas-barkas. Gyulai.
 Gyura-bula.
 háji-báji (romlodozásnak indult vén épület.) Abovyi Egyet. pall. I. 11.
 hái-bái Ihász. Nyt.
 hander-bander. (— német sogor, hogy ez a kiskís?) hünder-bünder.
 Rab-Raby. III. 35.
 handa-banda. Nagy Ign. Torzkép. II. 101.
 hetyke-petyke. Ny. I. 257.
 hinyog-vinyog. Ih. Nyt.
 hóka-póka. Szék. S.
 hokus-pokusz. Miksz. Nemzetes. Az oculus-ból változott ált.
 horgas-borgas.
 höresög-börcsög.
 kakas-bakas. Gyulai.
 kala-bala. Ny. X. 93. semmiség.
 kata-fata. Szék. S.
 kecske-mecske, kec-mec. Ny. III. 503.

- kocám-pocám. Borsszem. J. 1884. 44. sz. 6. old.
 lári-fári. Kac. Alisz. 73. 197. Abrai. Utolsó Szapoly. III. 50. Jók.
     Szer. bolondjai. III. 125. Turg. Egy vad. emlék. 263.
 locs-pocs (ídő Jók. Peregrinus. Pákh. Humor. élet. 5.
 magyar-bagyar.
 millangós-pillangós. Ny. V. 319.
 nyulam-bulam. Gyulai.
 panci-manci (pici-ből bővült; mind a két alakja külön is használatos.)
 remsi-pemsi. Szék. S.
 róka-bóka. Gyulai.
 sollik-follik. Ny. III. 168. forr-ból.
 sugnak-bugnak (össze — — Ben. Kollekt. 104.
 südü-rüdü. Ny. III. 503.
 sundám-bundám. Jók. Dekam. VIII. 23. titokban;
 surran-furran. Ny. III. 168. surranás-furranás u. o.
 sus-pus. Ny. III. 168. szégyen. susog-pusog. u. o. X. 383.
 szityi-fityi. Ih. Nyt.
 szotyog-motyog. Ny. III. 218.
 szotyog-totyog. Ny. III. 545.
 szuszi-muszi. Ih. Nyt. szusza-musza. Ny. III. 218. szuszli-muszli. u.
     o. 503.
 tág-bág. (gyermek = tátott száju.) Ny. III. 453.
 tángál-bángál. Ny. IV. 275. (piszkál).
 tári-vári. Ny. III. 269.
 tarka-barka. Jók. Löcs. feh. assz. II. 12. Szász Kár. tarkán-barkán.
     Nicleby ford. Lázár. 36. Mikszáth. Nemzetes. 98. Turgenj. Egy
     vadász eml. 114.
 tatar-batar. Ny. 269. (rongyos).
 tátom-bátom. Ny. V. 257.
 terefere. Mátray Feri. 46.
 tiba-liba. Szék. S.
 tino-bino. Ar.
 torzas-borzas. Ih. Nyt.
 totyog-motyog. Jók. Szer. bolond. I. 123. tutyi-mutyi. Beóthy. Zs.
     V. U. 1876. 435. I. 2 hsb.
 tránka-flánka. Ny. X. 570. ügyetlen járásu.
 tyukom-bukom. Gyulai.

zengés-bengés. Jók. Egy szónok. 155.

zsidó-bidó. Szék. S. tréf. dal. 66.

zsong-bong. zsongva-bongva. Hiavatha. 161. zsongó-bongó. Bulla. Tünd. öv. II. 49. vrsz. zsongás-bongás. Egervári Tarcai csal. 95.

A negyedik osztályába az ikerszóknak soroljuk azokat, melyek oly formán keletkeznek, hogy az eredeti szóból elmarad a kezdő mássalhangzó s az ilyen formán megrövidített szó lesz az iker összetétel másika.

Oly ikerszók, melyekben a kezdő mássalhangzó változni szokott, többszörös alakjában is előfordul pl. inci-finci, ici-pici; idres-bodros; idres-fodros.

Jelentősök ezeknek az ikerszóknak, mint egyáltalában az ikerszói összetettek nagy részének, hogy az eredeti szó fogalmának árnyalatát fejezik ki; igen sok esetben kicsinyítéssel, tréfás gunyoló-dással, a cselekvés módosított értelmével.

A kezdő mássalhangzó elveszésére vonatkozólag ma megjegyzendő, hogy általában az ajak hangok vesznek el: a p, b, f, v, m. Van egy-egy példa a torokhang k elveszésére, de nagyon szórványosan fordul elő az ilyen (pl. incs-kincs); egyik másikban meg kétes, valljon a k elveszés-e vagy oda toldás (pl. ubi-kubti).

aj-baj.

aj-vaj.

ákom-bákom. Gab. Két vén gyer.

ámolyog-támolyog. Kocsis és király leány. Incédi.

ámul-bámul. Zalár. Szil. kar. 133.

áris-máris. Szék. S.

atolla-matolla. (népd.)

ekeg-mekeg. Ny. III. 544. ekel-mekel-ben a képző változott. Ny. 453.

ia-fia. Incédi. Kocsis és király leány önmön ia-fiát. Ar.

iceg-biceg. Ihász. Nyt.

ics-vics. Ny. X. 91. (az ily végzetű tulajdonnevekre guny-vers.)

ici-pici. Hiavata. icinko-picinko Hrszék. icinke-picinke. Toth. Kis reg.

128. icike-picike. Hunyadi Alb. 142. icurka-picurka. Porzó Tárca lev. ice-picé. Vdr. 202.

icki-vicki. Ny. X. 91. v. ö. vickándoz.

icula-picula. Zenta.

icsog-vicsog. Ny. X. 90. V. ö. vigyorog, vicsorit.

- idres-fodros, idres-bodros.
 igyorog-vigyorog. Ny. VIII. 189.
 ihég-pihég. Ny. X. 92.
 ihogva-vihogva. Kárp. Zolt. I. 36.
 ikétum-pikétum. J. Mire megvén.
 illan-villan. Ny. III. 454.
 illancs-pillancs Ny. IV. 559.
 illeg-billeg.
 illegeti-billegeti. Ny. III. 544.
 incs-kincs. Ny. IV. 239.
 inci-finci. I. Magy. náb. III. 212. Gyulai. Első m. kom.
 incog-vincog.
 irge-fürge. Tolnai Polgm. I. 175. ireg-forog.
 irul-pirul. Bulla Pund. ör. Torkos újabb költ. 40. Vajda Abel és Ar.
 73. III. é. 2. orsz. irult-pirult. Tóth. Kis reg. 131. Turgenj.
 Egy vadász. Irulj-pirulj. Dunanan apó. irultál-pirultál. Turgenj.
 Egy vad. 322.
 isnek-visnek. Ny. VIII. 189. V. o. visit.
 iszelt-viszelt. U. o. IV. 372. „nyugtalanokodik.“
 izeg-mozog. Toln. Polgm. I. 144. 79. Szemere költ. I. 124. izgás-
 mozgás. Meghamis. mért 1790. izgett-mozgott. Tóth I. Kis reg.
 71. Abo. A mi not. I. 60.
 ityeg-fityeg. Ih. Nyt.
 ittyös-fittyös. Ny. III. 454. 503. V. ö. füttyül.
 ös-mos Ny. III. 503.
 ubti-kubti. Szék. S.
 ötlik-botlik. Bercik. Nézd meg. 74.
 urog-forog. Ny. XI. 42. ir-fir. Szék. S. ireg-forog. Abo. Szűcs Mar-
 csa. Hölgyf. 1857. 1110. l. 1 hsb. ürgette-forgatta. Ny. V. 235.
 utu-futu. lhász. (ide-oda futkározó.)

Ez az osztálya az ikerszóknak oly gazdag s oly könnyen képezhető, hogy tulajdonképen annyi ilyen ikerszói összetétel van, a hány ilyen könnyen elvethető magánhangzóval kezdődő szónk, különösen igénk. Ez legjobban jellemzi azon kezdetleges állapotát a szóképzésnek, a midőn a játszi kedélynek, a szeszélynek van befolyása az alkotásra s hol ha törvényeket keresünk, azokat legfeljebb a magán- és mássalhangzók sokféle vegyületeiben kereshetjük s találjuk.

A mint a mássalhangzók elhagyása által külön osztálya keletkezett az ikerszóknak, mert az eddigiektől elütő tünemények által jönnek létre, úgy a kezdő mássalhangzónak hozzá toldása által keletkezik az ötödik osztály.

A mint a mássalhangzó elvetésnél tapasztaltuk, hogy majdnem kivétel nélkül az ajak hangok esnek el, úgy itt a hozzájárulásnál szintén azt tapasztaljuk. Különösen oda toldatnak a p, b, m.

elegy-belegy. J. Kalandor. I. 116. Tolnai. A falu urai. 44. 231.

erdőben-berdőben. Sz. S. Tréf. dal. 110.

etye-petye. Ih. Nyt. étvágy. egye-begye. Ny.

illő-fillő. Ih. Nyt.

inog-binog. Kárp. Z. I. 72. Kis. kir. V. 152. ingó-bingó Kárp. Z. I. 72.

irka-firka. Tóth. K.

izé-nuzé. Ny. IX 471.

oláh-boláh,

oroszboros. Szék. Sánd. Tréf. dal. 70.

öhm-böhm.

özem-bözem. Gyulai.

ugra-bugra. J. Péter Péter. 101. ugrabugrálás. Szép Mikh. II. 122.

ugri-bugri. Beöthy Zs. Rajzok. 74.

ut-mut. Ny. III. 311. Kedvetlenül tesz valamit.

Az ikerszók hatodik csoportját azok teszik, melyekben egyszerre változik a magánhangzó mássalhangzóval, vagy ez utóbbinak elmaradásával változik a magánhangzó. Csekély számúak, még ritkább használatnak.

ácsori-vicsori. Ih. Nyt.

cica-mica. („a fürfa barkája“) Ny. III. 453.

csengő-bongó. (öszvérek.) J. Kalandor. II. 96. I. Fortunatus. 9. I. V.

ö. csengő-bengő.

csiga-buga. Ny. 452. csiga-boga. Ny. III. 502.

idres-fodros. Hiavata. 17.

idres-bodros. Ny. III. 454.

töksi-buksi. Turgenj. Egy vad. emlék. 293

Azonban az eddig felsorolt osztályok éles határvonallal egy általában nem választhatók el, mert a midőn egy ugyanazon ikerszói összetételben többféle osztályba tartozó változás is előfordul, nyilvánvaló, hogy abba kell sorolnunk, melybe legfeltűnőbb változása köve-

teli. Azt is figyelembe kell vennünk az osztályozásnál, hogy akár-hányszor nem az eredeti alak a használatban levő, hanem a magán és mássalhangzók gazdag változásai s váltakozásainál fogva sokszor épen a legelváltozottabb alakja divatos, a mi ha lehetetlenné nem is teszi, de minden esetre megnehezíti az osztályozást.

Az eddigi osztályok, a mellérendelős összetételek kivételével a magán- és mássalhangzók változásain alapultak. A következők a ragos vagy képzős alakulások különös fajait mutatják fel; úgy, hogy az ikerszókat általában e két nagy osztályba is lehetne osztani; e felosztáson belől pedig többféle alcsoportot annál könnyebb megkülönböztetni. Az ez osztályokba tartozók, ha az irodalomban nem is régi használatuak, de a közéletben nagyon elterjedtek Nagy részéhez oly sajátos fogalom van kötve, mely eredeti sajátosága a magyar nyelvnek, s épen ez teszi oly közkeletivé; más nyelvekével összehasonlítva akár-hányszor, vagy nem, vagy csak többszörös összetétellel lehet nem lefordítani, hanem hasonló tartalmu szóval az értelmet visszaadni. Pld. ujdonatuj: funkelnagelnen; köröndeskörül: ringsherum.

Az ikerszók hetedik osztályát teszik a ragos vagy képzős összeköttetésűek közül azok, melyekben az első tag képzővel vagy raggal van megtoldva.

cseppedösesepp. Vdr. 494.

csorotoscsoré. Vdr. 498.

csupádon csupa. J. Löesei feh assz II 42.

egyesegyedül Miksz. Lohinai fü. 72.

eleneselég. Ny. III. 401.

gézenguz. J. Egy kalandor. II. 145. Uj földes. I. 77. Miksz. Nemzetes. 51. Turgenj Egy vadász. 98. gézenguzba. Abonyi özv.

teh. 5. gézenguzt. Mátray L. Feri. 15.

köröskörül Tóth. Kalászszedő. 20. Turgenj. Egy vad. 332.

köröndeskörül. Ny. X. 92.

lötyön-fitty. Ny. III. 80. v. ö. kotyon-fitty. v. ö. lötyög.

kotyog-figyeg. Vdr. 330.

merös-merőbe. Tolnai. Polgm. 140. II.

réges-régen U. o. II. 208.

szeketlő-szemet. Ny. IV. 418

telisteli. Mátray Feri. 85. teljesteli. u. o. 20.

torzonborz. Jók. Szeg. emb. dolga. I. 74.

tulontul. (innenen innen.) Npms.
 ujdonatuj. Miksz. Nemz. 98. Ben. Koll. 26.
 unos-untig.
 végesvégig. Pet. végedesvégig.
 zenden-zaj. Ny. V. 257.

Az ikerszók nyolczadik osztályát teszik a raggal vagy a képzővel összekötöttek közül azok, melyekben mind a két tag különböző képzővel vagy raggal van megtoldva. A második tag ragja rendszeren az ösmert helyhatározói ragok, az első tagnak a ragja vagy szintén ilyenek, vagy mint az előbbi osztályban nagy szerepet játszó s vagy n rag, a mely esetben birtokos-féle viszony keletkezik; s az efféle szerkezetek ősrégi eredetűek, mert az n-nek a magyarban birtokos ragul való használata abból a korból való s illetőleg maradt fenn az ilyen fajta összetételekben, mikor még a finnek s magyarok együtt voltak. Ezeken kívül fordulnak elő még más ragok, mint a folyó cselekvésü melléknévi igenév képzője vagy a befejezetté, azonban nagyon ritkán, s ilyenkor inkább jelzős stb. összetétel sem mint ikerszói. együl-egyig (v. ö. egytől-egyig) K. J. Szomorú nap. I. 82.

örökkön-örökké. Petelei. Fülemlé. 43.

sűrűn-sürgő. (De sűrűn sürgő rajt viszen a habtorlás) Szász. K. Salamon. II. r. V. é. 127. I.

szemtül-szembe. Vahot Imre. Vándor órák. 13. Ben. Koll. 26. J. Kis kir. IV. 269. Máglyai család. 49. Toln. Polgm. II.

szélibe-szabott. („testes“). Ny. X. 384.

szíves-örömet. Pákh. Életk. 104.

szömlő-szömeg. Ny.

szerte-széjjel. szeréten-széjjel; szériül-szerte. Ny III. 218.

tüstöntüben (megérdemelte volna, hogy magát tüstöntüben elcsapjam. Tol. Nemes vér. II. 158. I.)

unosuntón. V. U. 1871. 354. unosuntig. Vas Ger. Életunt emb. I. 50. Tork. Ujabb költ. 15, unosuntalan. Miksz. Nemzet. 243.

uton-utfelen. Népbar. 1848. 46. I.

Gyakoribb azonban az az eset, midőn a második tag van képzővel megtoldva s ilyenkor az első tag rendszeren rövidül, változik. Ezt a beszédbeli nyomatékosság, az emphasis okozza. Ezek teszik az ikerszók kilenczedik osztályát.

cikcakkos. Tóth. Kis reg. 6.

- csere-csala. Ihász. Nyt. (v. o. cserél-csal)
 csög-bogas. Vdr. 500.
 csüinge-logáz. Vdr. 494.
 dér-durral.
 diribdarabokra. Ih. Nyt.
 hányavetiség. Abonyi. A mi not. I. 55.
 hátahaporjás (zsombék) Jók. Jövő száz. reg. V. 145.
 hebehurgyán.
 hendebitel. Ny. V. 319
 himezhámozzanak Jók. Pol div. I. 186.
 hórihorgas. Ih. Ny. Csengey Bokr. vil. 118. Gyulai. Az első m. kom.
 kaeskarings (sötétség) Tóth A feh. emb. 67. kaeskarings a szok-
 nyája.
 kecebecél, kecskeborju módjára ugrándozik. V. o. kecepecél. Ny.
 kente-fitél. Ny. IV. 520. V. ö. kente-fente.
 kerin-bogázik. Vdr. 505. (V. ö. keringözik-bogázik, bokázik.)
 ketye-fityeg. Szék. S. (V. ö. ketyeg-fityeg.)
 kicsi-kurtán. Legfi. Fenn és alant. I. 77.
 kilincs-kalancsos („tekervényes.“) Ny. III. 154. V. ö. kilintyel-kalantyol.
 kipkapkodó. J. Szegény gazd. III. 90. kipkapkodás. J. bujd. napl. 22.
 kittkattogó. J. bujd. napl. 41.
 klipitklopatorium (kityogós üveg). Mikszáth.
 kotyavetyél Jók Egy kalandor. II. 142. Dekam. V. 160. kotyave-
 tyélték el. Kis kir. V, 173.
 lifleffegő. Jók. Sic vos non vobis.
 limlomolni. Ar. T. szer.
 lötyfötyölni. Jók. Népv. I. 11.
 mese-mese-meskete. Npms.
 mikmákolás. J. sic vos non vobis.
 picipirindicke. Ny, III. 454.
 sürrforrás. Kuthy. Hazai rejt. I. 387.
 szemfüles.
 szünet-szüntelenül. J. Szeretve. mind a vérp. IV. 108. szünet nélkül
 szüntelen. Ábrai. Köny és Mosoly. I. 65.
 táblából (ládája körül). Jók. Hétközn. I. 53.
 taritarka. talitarka. Jók. Utolsó cég. orsz.,
 ténfereg. Ny. III. 503. V. ö. tevéng-forog, teng-forog.

zelle-fellés. (őszi délután). Tör. Kár. V. U. 1868. 19. 1.
 zenge-zongástól. Ny. IV. „mindenestől.“
 zéng-zöngés. J. Befogy. Bal.
 zürzavaros. Miksz. Nemz. 266.

Nyelvünk fejlődése menetében határozottan ki nem mutathatjuk, de több mint egy okból bátran feltehetjük, hogy az ikerszók nagy része a kettőzésből ered, vagy az így eredt s elváltozottak hatására jött létre. Erre látszik mutatni a Pázmányból idézett monda-monda, melynek elváltozott alakja, a mende-monda adja az ösmert ikerszót; ilyen a nyám-nyám (lassu evésü) mellett a nyim-nyám; log-log mellett a lig-log; ezek azután az ikerszók legegyszerűbbjei s egyszersmind teszik az utolsó osztályt.

A kettőzést illetőleg pedig vagy egyszerűen egymás mellé tétetik s illetőleg ismételtetik a szó, vagy pedig ugyanazon szó két különböző raggal toldatik meg. Nyomatékoság, kiemelés, a cselekvés huzamossága a kettőzés létrejöttében a főokok. Az irodalomban s köznyelvben a használatosabbak a következők:

addig-addig. Kis kir. IV. 190.

bele-bele. Miksz.

beljebb-beljebb. K. T. K. Világl. 21.

bizony-bizony. Miksz.

egy-egy. Abr. Utolsó. Szap. I. 109. Jók. Bujd. nap. 26

egyszer-egyszer. Legfi Fenn és alant. I. 50.

el-kirontott. Hiavata. 29.

előbbre-előbbre. Toth. Kis reg. 10. J. Bujd. napl. 26.

fityeg-fetyeg. Kriza.

fortanfurt. Vas. Ger. Népbar. 1848. 6. sz. (fort und fort.)

haddel hadd. J. Rab Ráby. III. 50.

három-három. Legfi. Harmad. szomsz. I. 102.

hátra-hátra. J. Bujd. napl. 26.

helylyel-helylyel. Abr. Utolsó Lap. I. 108. 116.

jobban-jobban. P.-Szath. Magyarhon fényk. I. 92.

kell nem kell.

ketten-ketten.

közben-közben. Legfi. Harm. szomsz. közbe-közbe. Zalár Hil. har. 74.

külön-külön. Legfi. Fenn és alant. II. 108.

különb-különb. Moln. gramm. 105.

lassan-lassan. Huny. Alb. 139. Tóth. Kis reg. 76.

log-log. Kriza.

meg-meg állva. Abr. Utolsó Lap. I. 108.

már-már.

ment-ment s általában az igék s igekötők megismétlése a minden-napi beszédben lépten-nyomon előfordulnak.

meszebb-meszebb. Toth. F. Kalászszedő. 49.

no-no, na-na, ni-ni. Ny. X. 288.

néha-néha. Legfi. Fenn és alant. I. 69.

olykor-olykor. Abr. Utolsó Lap. I. 109. Toth. Kis reg. 12.

ottan-ottan.

reá-reá. Legfi. Harm szomsz. 139.

rí-rí. Ihász. Nyt.

tovább-tovább. Miksz.

többet-többet. Miksz.

ujabb-ujabb. Abonyi. A mi not. II.

végig-végig. Petőfi. P. Szath. Magyhon fénykora. I. 167.

vélve-vélve (= ritkán). Ny. X. 43. I.

Nagyon gyakori a kettőzésnek az a faja, midőn két, természeténél fogva összeillő rag járul ugyanazon szóhoz. Ilyenek a ról-ra; a nél-bb; ilyen, midőn az első tag a-va-ragos határozói igenévi raggal van megtoldva s a második tagban ragozott ige; ilyen, midőn az első tag a határozói n-raggal van megtoldva. Pl. házról-házra; napról-napra; szájról-szájra; papirosról-ra; venyigéről-re; tökindáról-ra; ágról-ra; faluról-ra; szórul-ra; színről-szinre; jobbnál-jobb, szebbnél-szebb; hallton-hall; jöttön-jön; törve-törve; kérve-kértük, mondva-mondjuk.

Az idézett ikerszók alapján lehetne azokat még több osztályra is osztani, de nem olyanokra, mely a felsoroltak egyikének keretébe többé vagy kevésbé be ne illenének. Ezekbe tartoznának azon ikerszók, melyek egyszerre többféle magán és mássalhangzói változáson mennének keresztül. Ez azonban csak bonyolulttá tenné a felfogást, sok esetben zavarttá az osztályozást, mert nagyon nehezen lehetne egyikről-másikról eldönteni, hogy voltaképen melyik osztályba is tartozzék?

Az idézett osztályok keretébe felölelni iparkodtam különösen az irodalomban s a közbeszédben divók legelterjedtebb példányait.

A nép ajkán élők száma oly nagy s jelentősökben oly változatosak, hogy összegyűjtésök után (mi a Nyelvőr hasábjain nagy szorgalommal foly) a jövőnek jut faladatul ezt igazán értékesíteni: az irodalom utján közkeletivé tenni. E tekintetben valóságos kincsbánya; melyet különösen eredeti íróink (Jókait, Aranyt s ujabban Tolnait kivéve) nem csak hogy nem aknázták ki, de fel sem is használták kellőkép, de sőt figyelemre sem igen méltatták. Pedig a mássalhangzók és különösen a magánhangzók gazdag változatainál fogva nagyon előmozdítják a nyelv zeneiségét, könnyű változásoknál fogva, a mennyiben egy ikerszói összetétel többféle, megcsonkított és megbővített alakban is használható, alkalmasak a verselésben, mint a Hiavata fordítója bizonyítja. A prózában pedig mennyire élénkké teszik a beszédet, változatossá az irályt a fogalom különböző árnyalatainak kifejezésére való képességüknél fogva, mutatja Turgenjev Egy vadász emlékiratainak fordítása Csopaytól, a hol a nagyon gyakran használt ikerszók annyira tetszők, hogy nélkülök nem volna a fordításnak az az értéke, mint van jelenleg.

A német, francia s angol szépirodalmi művekben gyakran előfordulnak, az ujabban, különösen a Németországban megjelenőkben nagyon sűrűn vannak alkalmazva a legváltozatosabb értelemben s mindannyiszor a irály kiváló előnyére.

Az ikerszóknak kiváló előnyük a szépirodalmi művekben van. Tulnyomó részük konkrét természetű s épen ebből kifolyólag elvont tárgyú s tartalmu művekben nagyon ritkák, vagy egészen hiányznak, mit a tapasztalás bizonyít.

Dr. Fülöp Adorján.